

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/4 2022 s. 1573-1583, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TÜRK DESTANLARININ SOMUT/SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS AKTARIMI AÇISINDAN İNCELENMESİ: KOCOÇAŞ DESTANI ÖRNEĞİ

Şahin BÜTÜNER*

Geliş Tarihi: Temmuz, 2022

Kabul Tarihi: Aralık, 2022

Öz

Kültürel mirasın yaşatılması ve aktarımı, küreselleşme karşısında üzerinde düşünülmesi gereken önemli konulardan biridir. Türklerin sosyal ve kültürel yaşamlarındaki değişime paralel olarak bazı somut ve somut olmayan kültürel değerler ya küreselleşme karşısında yok olmuş ya da bir değişime uğramıştır. Değişime uğramış veya yok olmuş kültürel değerlerin özgün hallerini sözlü ortamda oluşturulan halk anlatılarında gözlemlemek mümkündür. Destanlar, somut olmayan kültürel unsurlardan biridir. Türklerin sosyal ve kültürel yaşamlarında önemli olan pek çok somut veya somut olmayan kültürel değerleri destanlar üzerinden tespit etmek mümkündür. Kültür aktarımı noktasında sözlü anlatılarda bulunan bu unsurlar, tespit edilip sınıflandırdıktan sonra modern sanatlarda kullanılarak yeniden üretilebilir. Bu amaçla betimsel bir doküman analizi yapılan çalışmada Türklerin sosyal ve kültürel hayatındaki değişimi vurgulamak ve sözlü anlatıların kültürel değer açısından faydalanacak zengin kaynaklar olduğunu tartışmak amacıyla Türk dünyasında bilinen bir Kırgız destanı olan Kococaş Destanı'ndaki somut ve somut olmayan kültürel unsurlar tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kültür, miras, destan, Kococaş Destanı.

AN EXAMINATION OF TURKISH EPIC IN TERMS OF TANGIBLE/INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE TRANSFER: THE EXAMPLE OF KOCOÇAŞ EPIC

Abstract

The survival and transfer of cultural heritage is one of the important issues to be considered in the face of globalization. In parallel with the change in the social and cultural lives of Turks, some tangible and intangible cultural values have either disappeared in the face of globalization or have undergone a change. It is possible to observe the original states of changed or destroyed cultural values in folk narratives created in oral environment. Epics are one of the intangible cultural elements. It is possible to determine many tangible or intangible cultural values that are important in the social and cultural lives of Turks through epics. These elements, which are found in oral narratives at the point of culture transfer, can be identified and classified and then reproduced by using them in modern arts. For this purpose, a descriptive document analysis was carried out in order to emphasize the change in the social and cultural life of the Turks and to discuss that oral narratives are rich resources to be utilized in terms of cultural value, and the concrete and intangible cultural

* Öğr. Gör. Dr.; Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, sahin.butuner@ibu.edu.tr

elements in the Kococaş Epic, a known Kırgız epic in the Turkic world, were identified.

Keywords: Culture, heritage, epic, Kococaş Epic.

Giriş

Sözlü anlatılar, ait olduğu milletin somut¹ ve somut olmayan² kültürel değerlerini ihtiva eder. Mit, masal, efsane, halk hikâyeleri gibi sözlü ortam içerisinde icra edilen ürünlerden birisi de destanlardır. Türk destanları, Türk milletinin duygu ve düşüncelerini yansıtan bir yapıya sahiptirler. Destanlar, kültürel belleği canlı tutan bir yapıyla Türk edebiyatının önemli eserleridir. Destanlar, millî kültürle şekillenmiş edebî ürünler olduğu için kültürel belleğin sürekliliğini sağlamaktadır. Kültürel bellek, zaman ve mekâna bağlılık, gruba bağlılık ve yeniden üretme üzerine kurulmuştur. Destanlarda var olan kültürel kodlar, yeniden üretme bağlamıyla kültürel belleği canlı tutmaktadır. Kültürel bellekte geçmişin değerlerinin hatırlanması için dört unsur vardır: Zamana, mekâna, gruba bağlılık ve tarihin yeniden kurulması. Assmann'a göre: "Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihî anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanır" (2015, s. 46), "Toplumsal belleğin zaman ve mekân kavramları söz konusu grubun duygusal ve değerlerle yüklü yaşam bağlamı içindeki iletişim biçimleri ile oluşur" (2015, s. 48). "Hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi korumasının mümkün olmadığı aksine ondan geriye ancak grubun kendi bağlamına özgü olarak kurabildiği biçiminin kalacağıdır" (2015, s. 49).

Küreselleşmenin elektronik kültür ortamı nedeniyle hızla hem insanları hem de sosyal ve kültürel anlamda hayatlarını tek tipleştirdiği bir dönemde kültürel bellekte bulunan somut ve somut olmayan kültürel değerler giderek daha çok önem kazanmıştır. Birçok sözlü anlatı günümüzde popüler anlamda etkisini kaybetmiştir. Bunun yerine tek tipleştirici etkisi olan, toplum içinde daha fazla yankı bulan sözlü, yazılı ve görsel ürünler ön plana çıkmış durumdadır. Toplumsal ihtiyaçların değişmesine paralel olarak kültürel değerleri popüler olan sanatların içerisine dâhil etmek tutarlı bir davranış olacaktır. Bunun ilk aşaması destanlarda bulunan kültürel değerleri ortaya çıkarmak ve daha sonra uygulamalı halk bilimi bağlamında bu değerleri işlevsel anlamda faydalanarak popüler olan ifade araçlarında kullanabilmektir. "Halk biliminde yer alan sözel ürünlerin (mit, efsane, masal, menkıbe, destan, hikâye) içerisinde geçen maddi/manevi kültürel öğeleri tanımak, işlevleriyle birlikte tanımlamak ve daha sonrasında uygulamalı halk bilimi alanında değerlendirilmelidir" (Oğuz, 2013, s. 95). "Sözlü anlatılarda üretilen ürünleri yapı ve işlevleriyle kavramak ve kavratmak başlı başına bir araştırma ve uygulama alanıdır" (Oğuz, 2013, s. 95). Bu bağlamda sözlü ürünlerde geçen kültürel varlığın yapı ve işlevsel analizi ile ilgili değerlendirmeler yapılmalıdır.

Sosyal ve kültürel bir dönüşümün yaşandığı dünyada kültürel değerlerin unutulması temel bir sorun hâline gelmektedir. Oysa UNESCO toplumsal kimliğin öz kültürel değerler üzerinden kurgulanması gerektiğini düşünerek somut ve somut olmayan kültürün korunması ve aktarılması üzerine çeşitli sözleşmeler hazırlamıştır.³ Bu sözleşmelerdeki ana fikir -özellikle somut olmayan kültür programlarında- küreselleşmenin yarattığı tek tipleşmenin geleneksel kültürü

¹ Taşınabilir ve taşınmaz miras olarak ikiye ayrılmıştır. Anıtlar, heykeller, resimler, arkeolojik eserler vb.

² Sözlü anlatımlar, sözlü gelenekler, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüel ve festivaller, halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar, el sanatları geleneği vb.

³ 16 Kasım 1972'de Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 2 Kasım 2001'de Sualtı Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 17 Ekim 2003'te Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 20 Ekim 2005'te Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi.

unutturmasıdır. Bu nedenle küreselleşmenin olumsuz etkisine karşı durabilmek için öz kültür değerlerine olabildiğince yaslanılması ve bu değerler üzerinden bir medeniyet inşa edilmesi düşüncesi bağlamında sözlü kültür ortamında meydana getirilen anlatılardan etkin bir şekilde faydalanılması gerekmektedir. Somut ve somut olmayan kültürel miras geçmişle gelecek arasında bağlantı kurarken, bir topluma ait olma duygusu kazandırır. İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayarak dayanışmayı artırır. “İnsan tarafından yaratılan, paylaşılan, geleneksel, düzenli, gerçekten de öğrenilen simge dizgeleri insanlara kendilerini birbirleriyle çevrelerindeki dünyayla ve kendileriyle uyumlu hâle getirmeleri için anlamlı bir çerçeve sağlamaktadır” (Geertz, 2010, s. 280).

Günümüzde ulusal milletler hem kültürel değerleri aktarmada hem de küreselleşme karşısında değerleri yitirmede temel bir sıkıntı yaşamaktadır. “Adına ister folklor, sanat, bilgi, ortak bellek, paylaşılan deneyim, isterse somut olmayan kültürel miras denilsin insanoğlu bu terimlerde ifadesini bulan birikimini tarihin her döneminde gelecek kuşaklara aktaramamanın kaygısını duymuştur” (Oğuz, 2009, s. 3). İşte bu kaygıyı aşmanın yollarından biri de geçmişte var olan ve içinde zengin kültürel değerler barından; mit, destan, masal, efsane ve halk hikâyesi gibi anlatılardan faydalanmaktır. Bu anlatılardan doğrudan faydalanarak, anlatıların içindeki kültürel değerleri tespit edip, sınıflandırarak popüler olan günümüz yazılı ve görsel ürünlere dâhil ederek uygulamalı halk bilimi bağlamında yeniden kullanımını sağlamak gerekir. “Bir ulusun kültürünün temel unsurlarını canlı tutmanın yolu onların sürekli olarak başka dönemlerde güncellenmelerine bağlıdır. En etkili güncelleme yolu ise onların sürekli olarak başka yapıtlarda yeniden kullanıma sokulmaları, bir başka deyişle söylemlerarası/metinlerarası bir sürece katılmalarıdır” (Aktulum, 2013, s. 9).

Metinlerarası, göstergelerarası veya söylemlerarası bağlamda destanlarda yer alan kültürel motifler, popüler sanat dallarında yeniden üretilmelidir. Peki bu kavramlarla ne ifade edilmektedir. Aktulum’un değerlendirmelerine göre, “Göstergelerarasılık, iki farklı gösterge dizgesi arasındaki (örneğin yazının resimle, resmin müzikle vb.) alışveriş işlemini, değişik gösterge dizgelerine ait yapıtlar arasındaki açık ya da kapalı ilişkileri belirtir. Bu ilişkiler iki biçimde gerçekleşir: Birincisi sözsel bir sanat sözsel olmayan bir sanatı söze dökerek kendi içerisine alır. İkincisi sözsel olmayan bir sanat açıkça sözsel olan bir sanata gönderme yapar” (2011, s. 436). “Metinlerarasılık, kabaca iki ya da daha çok metin arasında bir alışveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi olarak da algılanabilir. Bir yazar başka bir yazarın metninden parçaları kendi metni bağlamında kaynaştırarak yeniden yazar” (2011, s. 452). “Söylemlerarasılık, geniş anlamda özel bir söylemin açık ya da kapalı bir ilişki içerisine girdiği söylemsel birimlerin (aynı türden önceki söylemlere, çağdaş söylemlerin öteki türlere vb. bağlı olan) toplamına verilen addır” (2011, s. 467).

Sözlü anlatılarda yer alan somut ve somut olmayan kültürel unsurları metinlerarası/göstergelerarası/söylemlerarası bağlamda yeniden üretebilmek, bu kültürel değerlerin canlı kalmasını sağlayacaktır. “Metinlerarası/söylemlerarası bakış folklorik göstergeleri durağanlıktan devingenliğe çevirerek onların güncelle tutunabilmelerini sağlar” (Aktulum, 2013, s. 12). Destanların doğasında bazı temel motifler bulunur, bu motifler anlatıdan anlatıya sürekli yinelenir. Metinlerarasılık bağlamında bir kültürel imge ya olduğu gibi ya da dönüşerek yeniden üretilir. Bu süreçte metnin kendisi değiştiği gibi metinde yer alan sembolize ettiği kültürel değerler de biçim ve anlam değişikliğine uğrayabilir. “Sözlü edebiyat metninin sözel metninin, anlatıcı, dinleyici, değişen tarihsel ve toplumsal koşullarla değiştirilmesine ve dönüştürülmesine dair örnekler çoğaltılabilir. Bağlamın yarattığı alternatif metinler sözel metni bir alt metin konumuna dönüştürmektedir. Yeni metinler, yazılı edebiyatta olduğu gibi, bir önceki

metni konu olarak takip etse de biçim olarak değişebilir. Sözlü metinlerin kendi aralarında biçimsel ya da içerik ile ilgili olarak etkileşime girmelerinin yanı sıra yazarı olan metinlerin sözlü metinler üzerindeki etkisi de tartışılabilir” (Özay, 2007).

İşlevsel kuram bağlamında her folklorik verinin içinde bulunduğu toplumda fonksiyonel bir özelliği bulunmaktadır ve toplumsal ihtiyaca bağlı olarak bazen yapıları değişse dahi işlevleri genelde aynı kalmaktadır. “Atasözleri yasal hükümlerin yerleşmesine, bilmeceler zekânın keskinleşmesine, mitler davranışların onaylanmasına, hicivli şarkılar gizli düşmanlıkların açığa çıkarılmasına yardım eder” (Dorson, 2011, s. 34). Destanlar da yer aldığı toplum içinde taşıdığı değerler açısından her şeyden önce toplumsal birlik ve beraberlik duygusunu aşarlar. İçlerinde barındırdığı kültürel değerler ile millet olma bilinci kazandırır. Destanların genellikle ortaya çıkışına bakıldığında büyük hadiseler üzerine meydana getirildiği görülür. “Destanlar, tarihe bağlı olmakla beraber tarih sayılmayan; ozanların kopuzlarla terennüm ettiği, cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir yaratma zemini ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lazımdır” (Elçin, 2005, s. 72). Bu da demek oluyor ki toplumların büyük bir felaketin ardından sıkıntıya düştüğü anlarda destanlar, işlevsel açıdan bir toplumsal birlik ve beraberlik sağlamak amacıyla terennüm edilmiştir ve nesilden nesle yeniden üretilmiştir.

Hiçbir geleneksel anlatı türü yoktur ki işlevsel açıdan fonksiyonel bir özelliğe sahip olmasın. Bu noktada destanlar hem kendileri bir bütün olarak hem de içlerinde barındırdıkları kültürel değerler olarak toplum içinde çok önemli bir işleve sahiptir. Yaratıldığı toplum içinde sosyal ve kültürel bir dayanışma sağlarken daha sonraki dönemlerde içlerinde barındırdıkları kültürel değerler nesilden nesle aktarılarak bu değerler üzerinden ulusal bir kimlik kurmaktadır. “Türk kültür hayatında yüzyıllar öncesinden günümüze ulaşan; farklı bağlamlarda icra edilen türkü söyleme, hikâye anlatma, âşık tarzı şiir söyleme geleneğinin yaşatılması; modern şiir/roman/hikâyede efsane, masal, hikâye motiflerinin ve ritüellerinin kullanılması folklor ürünlerinin kültür taşıyıcılığı fonksiyonunu göstermektedir” (Eker, 2006, s. 324). Sözlü ortamda meydana gelmiş folklor ürünlerini sosyo-kültürel hayat değiştirdiğinden dolayı günümüzde icra etmek mümkün olmadığı için yazıya geçirilmiş sözlü folklor ürünlerinden kaynak olarak yararlanmak gerekir. Eker’in söylediği gibi anlatılar içerisinde yer alan somut ve somut olmayan kültürel motifleri modern sanatlarda uygulamak kültürün taşınması noktasında faydalı olacaktır. Sözlü anlatılar, kültür taşıyıcılığını modern sanatlara devretmiştir denebilir; fakat modern sanatlarda kültürü taşımak için sözlü anlatılara ihtiyaç duymaktadır.

Halk bilimi çalışmaları 21. yüzyıldan sonra genellikle geleneksel kültürel değerleri statik bir durumdan öte dinamik bir yapıya dönüştürme çabasıdadır. Bu bağlamda destanları statik durağan bir sözlü kültür ürünü olmaktan öteye taşıyabilmek maksadıyla destanlardan ve destanların içinde bulunan kültürel değerlerden işlevsel anlamda faydalanabilmek ve bunu yaparken de uygulamalı halk bilimi alanından faydalanılmalıdır. “... Geleneksel bir ürünün işlevini anlatabilen işlevsel araştırmaları uygulamalı çalışmalarla yeni bir boyut kazanmıştır, bir geleneksel ürüne modern unsurlar, etkileşimler veya kurumlar açısından ne tür anlamlar işlevler yüklenebileceği meselesine yoğunlaşan uygulamalı halkbilim çalışmaları yalnızca alandan haberdar olan sınırlı sayıdaki kişiye değil, toplumun bütün kesimlerine ulaşabilmeyi hedeflemektedir” (Türkyılmaz, 2013, s. 135). Toplumsal ihtiyaca paralel olarak oluşan ve gelişen ister sözlü ister yazılı isterse görsel ürünler olsun bütün bu ürünleri birbirinden koparmadan iç içe

bir şekilde disiplinler arası yaklaşımla uygulamalı halk bilimi bağlamında toplumun bütün kesimlerine aktarabilmelidir.

Türk destanları, Türklerin geleneksel dünya görüşü ile ilgili önemli örnekler sunmaktadır. Özellikle destanlarda yer alan ideal kahraman tipi, geleneksel dünya görüşüne uygun olumlu davranışlarda bulunarak bu anlatıyı okuyan ve dinleyen toplumun fertleri için olumlu bir rol model olmaktadır. Bu sayede nesilden nesle olumlu davranışlar aktarılmakta ve bireyin toplum içinde nasıl davranması gerektiğine dair örnekler sunmaktadır. Birey bu örneklenen davranışlarda bulunarak kendini topluma ait hisseder ve toplumla uyum içerisinde yaşar. Destanlarda milletlerin çeşitli kültürel kodları vardır. Destanların icrası ile bu kültürel kodlar, nesilden nesle aktarılır. Milletlin yüzyıllar içinde şekillenen tarihi hakkında bilgiler sunarak millî tarih bilinci kazandırır.

Destanlarda somut olmayan kültürel mirasın korumayı amaçladığı birçok alan mevcuttur. Sözlü gelenekler ve anlatımlar, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, doğa ve evrenle ilgili bilgiler, el sanatları geleneği gibi birçok kültürel ürünü destanlar kendi içlerinde barındırmaktadırlar. Destanlarda bulunan bu kültürel değerler çıkarılarak günümüzde kitlelerin popüler anlamda takip ettiği sözlü, yazılı veya görsel ürünlerde kullanılmalıdır. Örneğin, bir tiyatro eserinde Kococaş Destanı'nda bulunan "karalar giyinme" geleneğini icra edecek bir ortam oluşturulabilir veya "yemin etmek" eyleminin Kococaş Destanı'nda çok önemli bir erdem olduğu vurgulanabilir. Bunu popüler olan sanat dallarında belirgin hâle getirmek gerekir. Tabii ki bütün bu değerleri sanat dallarında uygulamadan önce destanlarda bulunan kültürel değerlerin sınıflandırılması başlangıç noktası olmalıdır.

Türk dünyası, destanlar açısından oldukça zengin bir kaynağa sahiptir. Dünyanın en uzun destanı olan Manas Destanı dışında Kırgız Türklerinin pek çok destanı bulunmaktadır. Türk dünyasında Kazak, Kırgız, Özbek vb. Türklerinin destanları incelenerek pek çok gelenek ve ritüel ortaya çıkarılabilir. Kırgız Destanlarına; Er Töştük, Kurmanbek, Şırdakbek, Sarıncı Bököy, Kedaykan, Kococaş, Mendirman ve Ak Mөөr, Canış, Canıl Mırza ve Er Soltonoy, Bayış Coodarbeşim, Er Tabıldı, Olcobay ile Kişimcan gibi destanlar örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada destanlar içerisinde özellikle Kococaş Destanı'nın seçilmesinin temel sebebi, Kırgızların mitolojik içerikli en eski destanlarından biri olmasıdır. Destanda meydana gelen olaylar, Türk mitolojisinden kaynağını alan olaylardır. "Kococaş bir yandan sıradan bir avcının dramatik öyküsü olarak gözüküyor olsa da destanın derininde halkın dehasından yaratılmış büyük bir evrensel felsefe yattığı hemen anlaşılır" (Cumakunova, 2007, s. 37). Kococaş Destanı; Kırgız Türklerinin mitolojisi, sosyo-kültürel hayatı, ritüelleri, gelenekleri, somut/somut olmayan kültürel değerleri ile ilgili bilgiler sunan önemli bir anlatıdır. Yazının konusunu oluşturan *Kococaş Destanı*'nda geçen somut ve somut olmayan⁴ kültür ürünlerini değerlendirmek ve araştırmayı kolaylaştırmak amacıyla SOKÜM Sözleşmesi rehberliğinde *Kococaş Destanı*'nda bulunan somut/somut olmayan kültür ürünleri geçiş dönemleri üzerinden sınıflandırılacaktır. Geçiş dönemleri dışında sosyal veya dinî anlamda karşılaşılan günlük hayatla ilgili gelenekler de bulunmaktadır. Bu gelenekler ayrı olarak sınıflandırılacaktır.

⁴ UNESCO tarafından 2003 yılında kabul edilen ve 2005 yılında yürürlüğe giren Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde sözlü anlatımlar, sözlü gelenekler, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüel ve festivaller, halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar, el sanatları geleneği somut olmayan kültürel miras unsurları olarak belirlenmiştir.

1. Somut Olmayan Kültür Unsurları:

- a. Doğum ile ilgili gelenekler
- b. Evlenme ile ilgili gelenekler
- c. Ölüm ile ilgili gelenekler
- d. Diğer günlük hayatta karşılaşılan gelenekler
- e. Dinî unsurlar

a. Doğum ile ilgili gelenekler:

Türklerin geleneksel dünya görüşünde doğum öncesi ve doğum sonrası çeşitli ritüeller ve gelenekler bulunmaktadır. Destanda doğum öncesi ile ilgili bir kültürel unsura rastlanmamasına rağmen doğum sonrası ile ilgili toy verme ve ad verme gelenekleri tespit edilmiştir. Doğumdan sonra doğan çocuğun adına bir toy tertip edilmektedir. Toy verme âdeti destanda çok sık rastlanılan bir gelenektir. Kococaş Destanı'nda toplulukta meydana gelen her iyi ve hayırlı olaydan sonra genellikle toy verme âdeti icra edilmiştir.

Türkler, çocuk doğduktan sonra bir araya gelir ve topluluğun önde gelen, saygın kişisi çocuğa ad verir. Destanda Moldocaş doğduktan sonra toy düzenlenir ve toydan sonra çocuğa ad verilir. Kococaş'ın isteği üzerine oğluna Moldocaş ismi verilir. Türklerin geleneksel dünya görüşünde doğan çocuğa adını genellikle topluluğun yaşça büyük kişileri verdiği için Moldocaş'ın adını da dedesi Karıpbay vermiştir. Türk kültüründe ad koyma eylemi ile ilgili birçok bilim adamı açıklamalar yapmıştır: Örnek, “Daha önce saptanmış olan ad koyma amacıyla düzenlenen toplantı sırasında çocuğa ad verilir. Adı hoca yerine, çocuğun dedesi veya dedesi yoksa babası da koyabilir” (2000, s. 149) şeklinde bir açıklama yaparken Çeltikçi, “Başkurtlarda çocuğun ismi kulağına üç kez söylenerek ve sağ kulağına kamet okunarak bir molla tarafından verilir” (2007, s. 79); yine “Kırım Türklerinde imam yeni doğmuş, çocuğun kulağına babasının ismi ile hitap ederek, çocuğun yüzünü açıp tekrar kapatarak çocuğa koyulan isim üç kez söylenir ve çocuğun adı verilir” (2007, s. 95) şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Türklerde çocuğa ad verme eylemi kutsal bir eylemdir. Bu nedenle adın veren kişinin de bu eylemi yapabilecek saygınlığa sahip olması gerekir. Destan kahramanına ad verme fonksiyonunda bazen bir dedenin, bir dervişin veya Hızır'ın yer alması inancının kaynağının eski Türk inancındaki ak sakallı ihtiyar inancıyla birleştirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. “Geleneksel dünya görüşünde çocuğa ad koyma sıradan bir olay olmadığı için bu eylem kutlanarak ve kutsanarak yerine getirilir” (Örnek, 2000, s. 149). “Çocuklara ad veren, olgunluk yaşına gelince ad koyan eski Türk kocaları, Hızır adında bütünleşmiş ve gök menşeli kutsal kocaların birçok işlevi Hızır'ın üzerine aktarılmıştır” (Bayat, 2018, s. 147). Ocak'a göre, “İslam öncesi devirlerde Türk masallarında mevcut olan beyaz elbiseli ihtiyar figürünün İslamî dönemde Hızır ile birleştiği böylece isim verme törenlerindeki rolünün de Hızır'a yüklendiğidir” (1990, s. 204).

b. Evlenme ile ilgili gelenekler:

Destanda evlenme ile ilgili zengin bir gelenek bulunur. Bunlar: kızın eş seçimi, başlık parası, toy verme, çeyiz verme, kardeşi ile evlenme ve evlilik aşamasında ocağa yağ koyma âdetleridir. Evlenme ile ilgili geçiş döneminde uygulanan en önemli ritüel toy verme geleneğidir. Zulayka ve Kococaş evlenince bir hafta toy verilmiştir. “Geleneksel kesimde evlenme işine girişme kız bakma, kız arama ve kız soruşturma ile başlar. Genellikle aileler kızını beğendikten

sonra oğlan da beğenirse söz kesme aşamasına geçilir” (Örnek, 2000, s. 190). Destanda kız bakmadan öte kızın eş seçimi bulunmaktadır. Kız evlenebilmek için uygun eşi seçsin diye Zulayka'nın babası tarafından toy düzenlenmiştir.

Başlık parası âdetinden de destanda söz edilmektedir fakat bu destanda başlık parası kızın ailesi tarafından istenilmemektedir. “Başlık evlenecek erkeği ya da ailesinin kız tarafına çoğu kez kızın babasının verdiği nakit para ve eşyadır. Başlığa bedel, kalın, ağırlık da denilmektedir” (Örnek, 2000, s. 201). Zulayka'nın babası, kızı oğlanı beğendiği takdirde başlık parası almayacağını söyler. Daha sonra kızla oğlan evlendikten sonra Kococaş, eşi Zulayka'yı ve Zulayka'nın çeyizini alarak memleketine döner. Destanın sonuna doğru Kococaş ölünce Zulayka, Kococaş'ın kardeşiyle evlenip ondan iki erkek çocuk sahibi olur. Birçok coğrafyada kardeşle evlenme geleneğine rastlanılmaktadır. Bu destanda da Kococaş ölünce Zulayka'nın Kococaş'ın kardeşine verilmesi uygun görülmüştür.

Moldocaş'ın evlendiği kız eve girince ocağa yağ koymaktadır. Eski Türklerde veya Orta Asya'daki bütün topluluklarda evin bereketi için saçı saçmak şeklinde bir ritüel/gelenek bulunmaktadır. Bu destanda da ocağın bereketi için gelin tarafından ocağa yağ koyma âdeti tespit edilmiştir. Türk inanç sisteminde kutsal sayılan ateşte bir ruh olduğuna inanılmaktadır ve ateşe saygı gösterilmektedir. Ateşin bir ruhu olduğu ve ona saygı gösterilmesi gerektiğine dair inanış, Türklerin günlük yaşamında belirli ritüeller ile icra edilmektedir. Örneğin, “Kırgız- Kazaklarda düğün âdetlerinde görülen Şamanizm gelenekleri gelinin kayın babasının evinde yanan ocaktaki ateşe yağ atıp secde edilir” (İnan, 2018, s. 359). Türklerin geleneksel dünya görüşünde ateş, insanları kötü ruhlu varlıklardan korur inancı hâkim olduğu için Türkler, ateşe saçı sunma gibi ritüelleri sürekli uygulamışlardır. “Yakut Türklerinde Yakut avcısı ava çıkmadan önce ateşe yağ döküp, ateşe doğru selam vererek bir dua söyler” (Hoppal, 2001). Hem İnan'ın hem de Hoppal'ın aktardığına göre, ateşin bir ruhu olduğuna ve ona saygı gösterilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Böylece Türklerin bütün eylemlerinde, işlerinde başarılı olacağına ve ateş ruhunun onları kötü ruhlu varlıklardan koruyacağına inanılmaktadır.

c. Ölüm ile ilgili gelenekler:

Destanda ölüm ile ilgili gelenekler arasında karalar bağlamak, yüz yaralamak, yas tutmak vb. ritüeller bulunmaktadır. Kococaş öldüğünde eşi Zulayka yas tutar ve Zulayka yüzünü yaralayıp karalar giyer. Geçmişten günümüze bütün Türk boylarında yas tutan insanlar karalar giyip yüzlerini yaralamışlardır. Yasın acısının büyüklüğünü göstermek için kanlı gözyaşı döktükleri birçok anlatıda görülmektedir. Orta Asya'da bütün Türk boyları tırnakları ile yüzlerini yaralayıp kanlı gözyaşı dökerler ve yaslı olduklarını belirtmek için ak çıkarıp kara giyinirler. Orta Asya'dan gelen bu inanış ve ritüeller, günümüzde hâlen çeşitli şekillerde görülmektedir. “Ülkemizde yas giyiminin rengi karadır. Çok seyrek olmakla beraber kara yerine ak giyildiği de olur. Yas belirtisi olarak rengin dışında giysileri ters giyme âdetine de rastlıyoruz” (Örnek, 2000, s. 223).

d. Diğer günlük hayatta karşılaşılan gelenekler:

Günlük hayatta oyun (oğlak kapma) ve yemin etmek gibi kültürel unsurlar vardır. Kococaş'ın evliliği sırasında oyunlar oynanmıştır. Bu oyunlar oğlak kapma ve hedef vurma oyunlarıdır. Orta Asya topluluklarında düğün gibi birçok toyda çeşitli geleneksel oyunlar geçmişten günümüze sürekli olarak icra edilmektedir. Destanda yemin etmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Kococaş'ın Sur Eçki isimli keçiye verdiği sözü öleceğini bilmesine rağmen tutması, yerine getirilmesi gereken erdemli bir davranıştır.

e. Dinî unsurlar:

Dua etmek, kıyamet inancı, kadir gecesi, namaz kılmak, abdest almak, kefenlemek, dua alma, ahiret inancı önemli dinî unsurlar olarak destanda yer almaktadır. Kococaş Destanı'nda İslamiyet inancının etkisi yoğun olarak görülmektedir. Dua etmek, abdest almak, kadir gecesi, namaz kılmak gibi kelimeler İslamiyet inancının topluluk içerisinde yaygın olduğunu göstermektedir. Destanın birçok yerinde namaz kılmak ve abdest almak ifadelerine rastlanılmaktadır.

Destanda diğer ilgi çekilen kısım hayvanların (keçi, oğlak vb.) insan gibi davranışlarda bulunması ve konuşmasıdır. Bu durum, destandaki en önemli olağanüstü olaylardan biridir. Bunun dışında bir de Kococaş'ı hapseden kayanın yükselmesi olayına rastlanılmaktadır ki bu da diğer bir mitolojik durumdur.

Kococaş Destanı'nda geçen somut olmayan kültürel değerlerden sonra somut kültürel değerlere göz atmak yerinde olacaktır. Yazının konusunu oluşturan Kococaş Destanı'nda yer alan somut kültürel değerleri değerlendirmek ve araştırmayı daha da somutlaştırmak için Kococaş Destanı'nda bulunan somut kültür ürünleri şu şekilde sınıflandırabilir:

2. Somut Olan Kültürel Unsurlar:

- Ev, mimari ve mekânlarla ilgili somut kültür ürünleri
- Günlük hayatta kullanılan eşya ile ilgili somut kültür ürünleri
- Savaş âletleri ile ilgili somut kültür ürünleri
- Giyim-kuşam ile ilgili somut kültür ürünleri

a. Ev, mimari ve mekânlarla ilgili maddi kültür ürünleri:

Minare, çadır, avlu, türbe, köprü ev ve mimari ile ilgili maddi kültürel ürünlerdir. Kococaş Destanı'nda bu somut kültür ürünleri, destanın oluştuğu dönemde Türklerin göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzına sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle destanın tamamında çadır kelimesine çok fazla rastlanılmaktadır. Bütün bunların yanında minare ve türbe gibi İslami bir karakter taşıyan yapılara da rastlanılmaktadır. Kococaş Destanı'nda oğlan fakirdir ve köyde çadırdaki yaşamaktadır; kız ise zengindir ve şehirde sarayda yaşamaktadır. Koçacaş'ın yaşadığı yerde bir çadır kültürü hâkimken Zulayka'nın yaşadığı yerde saray kültürü görülmektedir.

b. Günlük hayatta kullanılan eşya ile ilgili maddi kültür ürünleri:

Kococaş destanının somut kültür unsurları bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Günlük hayatta her ne malzemeye ihtiyaç duyulacak ise bu destanda hepsinden bahsedilmiştir. Örneğin; mektup, kova, altın, gümüş, mücevher, kitap, urgan, altın sikke, kilim, yatak, yastık, çanak, tabut, kazan, ip, merdiven, sandık, bayrak, para, kamçı, tabak, keser, balta, testere ve bıçak günlük hayatta kullanılan eşyalardır. Ayrıca destanda birkaç yerde para kelimesinin sıklıkla geçtiği görülmektedir. Para, bozuk para şeklinde ifade edilmektedir. Madenî paradan bahseden bölümlere rastlanılmaktadır. Destanda maddi kültür unsurları hem geçmiş zamanın bir yansıması olarak destanda geçerken hem de destanın derlendiği tarihte kullanılan maddi kültür unsurları destan anlatıcısı tarafından destana dâhil edilmiştir.

c. Savaş aletleri ile ilgili maddi kültür ürünleri:

Yay, ok, tüfek, harbi savaş aletleri olarak kullanılan aletlerdir. Göçebe hayatın derin izlerini taşıyan yay ve ok, düşman ile mücadelelerde ve av esnasında kullanılan aletlerdir. Savaşlarda kullanılan buradaki malzemelerin daha çok bu destanda avlarda ve düğünde kullanıldığı görülmektedir. Bu destanda, ok ve yay kelimeleri çok sık geçmemekle beraber tüfek ve harbi kelimelerine çok sık rastlanılmaktadır. Kococaş, av esnasında olağanüstü tüfeğini kullanmaktadır, oğlu Moldocaş da kendine özel olan bir tüfek kullanmaktadır. Tüfek ve harp kelimeleri daha çok av esnasında geçen kelimelerdir. Av dışında Kococaş'ın düğününde bir oyun esnasında tüfeğini kullandığı görülmektedir.

d. Giyim- kuşam ile ilgili maddi kültür ürünleri:

Destanın pek çok yerinde elbise, örtü, çarık, kuşak, baş örtüsü, yelek, kaftan, etek, duvak, kayış, kese, pantolon, çizme ve kemer gibi giyim-kuşam ile ilgili maddi kültür ürünleri sıklıkla yer almaktadır. Ayrıca İslami inanış anlayışını gösteren başörtüsü gibi dinî mahiyette giyim kuşam ürünleri de görülmektedir. Bunun dışında gelinlerin giydiği duvak kelimesine de rastlanılmaktadır. Türkistan'da düğün âdetleri içerisinde gelinin duvak takma âdetine rastlanılmaktadır ve bütün Türkistan coğrafyasında gelinin taktığı duvak maddi bir kültürel unsur olarak yer almaktadır.

Sonuç

Milletin kendi değerleri ile ilgili bir farkındalığa sahip olabilmesi için kültürel değerlerin görünür kılınması ve bu sayede bir sonraki nesle aktarılması gerekir. Anlatılarda yer alan kültürel öğeler, öncelikle bu değerlerin araştırma yapılarak tespiti ile bir farkındalık oluşturduktan sonra yaratıcı düşünmeyle uygulamalı halk bilimi bağlamında yeniden üretilebilir. Kültürün aktarımında anlatıdan anlatıya bir süreklilik sağlanırken günümüzde göstergelerarasılık bağlamında sözden yazıya, yazıdan görsel ürüne bir aktarım sağlanabilir. Bu sayede kültürel ürünler yerelden evrensel de taşınabilir. Destanların ve destanlarda bulunan kültürel değerlerin günümüzde popüler olan farklı kompozisyon türlerinde uygulanması esasen toplumsal bir sorumluluktur.

Kococaş Destanı, yarı göçebe ve avcılıkla hayatlarını geçiren Müslüman bir topluluğun mitolojik hikâyesidir. Somut kültür unsurlarından savaş âletleri, günlük hayatta kullanılan eşyalar, giyim-kuşam ile ilgili eşyalar, ev, mimari ve mekânlarla ilgili ürünler; somut olmayan kültür ürünlerinden doğum ile ilgili, evlenme ile ilgili, ölüm ile ilgili gelenek ve ritüeller ayrıca diğer günlük hayatta karşılaşılan gelenek ve dinî unsurlar tespit edilmiştir. Kococaş Destanı'nda mimari yapılardan, mekânlardan, günlük hayatta kullanılan eşyalardan ve avcılıkla ilgili kültürel unsurlardan sıkça bahsedilmektedir.

Kococaş destanında geçen somut ve somut olmayan kültür unsurları, Türklerin geleneksel dünya görüşü hakkında önemli bilgiler verirken aynı zamanda toplum içindeki bireyi eğiterek toplumsal huzur ve refahı sağlar. Somut ve somut olmayan kültür unsurlarının tespiti tüm Türk destanları üzerinde uygulandıktan sonra karşılaştırmalı ve disiplinler arası bir çalışmayla toplumsal yaşama kazandırılarak, Türklerin somut ve somut olmayan kültürünün geçmişi ve bugünü hakkında daha detaylı analizler yapılarak uygulamalı halk bilimi bağlamında işlevsel fayda sağlamak mümkündür.

Kaynaklar

- Akmataliyev, A. ve Kırbışev, K. (2007). *Kırgız destanları III Kococaş destanı*. (Çev. F. Türkmen, G. Uzun, B. B. Hança), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek, eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (Çev. A. Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık/göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Aktulum, K. (2013). *Folklor ve metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bayat, F. (2018). *Türk mitolojik sistemi*. C. 2, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Cumakunova, G. (2007). Kırgızların mitolojik içerikli destanlarından Kococaş destanı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 36-46.
- Çeltikçi, O. (2007). *Yaşar Kalafat'ın eserlerinde Türk dünyası kültür ve halk inançları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dorson M. R. (2011). *Günümüz folklor kuramları*. (Çev. S. Gürçayır, Y. Özey), Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Elçin, Ş. (2005). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin yorumlanması*. (Çev. H. Gür), Ankara: Dost Kitabevi.
- Hoppal, M. (2001). Sibiry Şamanizminde doğa tapımı. (Çev. G. Erginer), *Atatürk Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41(1), 209-225.
- İnan, A. (2018). Tarihte ve bugün Şamanizm. *Türklük ve şamanlık*. (W. Radloff), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (1990). *İslam-Türk inançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. vd. (2006). *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Oğuz M. Ö. (2009). *Somut olmayan kültürel miras nedir?*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Oğuz, M. Ö. (2013). *Küreselleşme ve uygulamalı halk bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk halk bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özey, Y. (2007). Metinlerarası ilişkilerde sözlü yapıtların ve sanatçıların konumu üzerine. *Milli Folklor Dergisi*, 19(75), 164-173.
- Türkyılmaz, D. (2013). Türk halk biliminin yüzüncü yılında sözlü edebiyat çalışmaları üzerine bazı tespitler. *Milli Folklor Dergisi*, 12(99), 127-136.

Extended Abstract

Cultural heritage establishes a connection between the past and the future and gives the individual the awareness of belonging to a society. The consciousness of being a nation has survived to this day by being transferred from generation to generation thanks to tangible and intangible cultural values. Epics, which are one of the important sources of national culture, convey various information about the emotions, thoughts and behaviors of the society from past to present. The epics have become a cultural memory of the society in which they live. The epics provide clues about the customs, traditions, lifestyles of the nation they belong to. Epics contain information about the traditional world view of the society. Nations have preserved their national identities by keeping their epics alive. Epics, which are a cultural memory, are the carrier of the culture of the nation they are in. For this reason, examining epics is very important in terms of understanding and interpreting the culture of that society. Being able to reproduce the tangible and

intangible cultural elements in the epics in an intertextual/inter-symbol/inter-discourse context will ensure that these cultural values remain alive.

Oral narratives contain the tangible and intangible cultural values of the nation to which they belong. Turkish epics have a structure that reflects the feelings and thoughts of the Turkish nation. Concrete and intangible cultural values in the cultural memory have gained more and more importance in a period when globalization rapidly standardizes both people and their social and cultural lives due to the electronic cultural environment. In the world where a social and cultural transformation is experienced, forgetting cultural values becomes a fundamental problem. However, UNESCO has prepared various conventions on the protection and transfer of tangible and intangible culture, considering that social identity should be built on core cultural values. In the context of these conventions, determinations should be made about the elements in the cultural memory through epics.

Turkish epics and mythologies exhibit many examples of attitudes and behaviors. These exemplary behaviors show themselves in epics as well as in many narratives. There are many areas in epics that intangible cultural heritage aims to protect. Epics contain many cultural products such as oral traditions and expressions, performing arts, social practices, information about nature and the universe, and handicraft tradition. It is possible to transfer these values from generation to generation by using epics. By removing these cultural values found in epics, it should be used in oral, written or visual products that are popularly followed by the masses today.

The Kyrgyz have a deep-rooted tradition of oral literature, including Manas, which is considered the most voluminous epic in the world. In this context, it is a basic aim to accept epics as a cultural memory and to evaluate Kococaş epic among the Kyrgyz epics in terms of cultural heritage. The main reason for choosing the Kococaş Epic among these epics is that it is one of the oldest epics of the Kyrgyz with mythological content. The events that take place in the epic are based on the old Turkish mythological world understanding. Kococaş Epic is an important work because it contains versatile information about the ancient beliefs, social life, customs and traditions, ethnic structure and cultural values of the Kyrgyz people. After classifying the tangible/intangible cultural products in the Kococaş Epic over the transition periods, the traditions related to daily life encountered in social or religious sense, apart from the transition periods, are also classified. Among the tangible cultural elements, material cultural products related to houses, architecture and spaces, material cultural products related to items used in daily life, material cultural products related to war tools, material cultural products related to clothing are determined, while intangible cultural products, traditions and customs related to birth are determined. Rituals, traditions and rituals related to marriage, customs and rituals related to death, and other traditions and religious elements encountered in daily life were encountered.

In order for the nation to have an awareness of its own values, it is possible by making its cultural values visible and thus transferring it to the next generation. The material and spiritual cultural elements in the Kococaş Epic not only give information about the way of life of the Turks, but also reveal their relations with each other and their world views. It is possible to make functional use of the epics in the context of applied folklore by making more detailed evaluations about the past and present of the rich Turkish material and spiritual culture, by gaining effectiveness with a comparative and interdisciplinary study after the material and spiritual cultural elements emphasized in this epic are applied on all Turkish epics.

It is possible through narratives that individuals who have a sense of belonging to a nation can have an idea about where they come from and what kind of social or cultural change they have experienced. It is seen that epics and thus Kococaş epic have an important role in transferring tangible or intangible cultural values from generation to generation and creating a cultural heritage. The epic of Kococaş, which has an important place among the basic works of the richness of Turkish culture, has been reached to the idea that it has a guiding function for the future in terms of revealing the basic values of our past.